

Оригинални научни рад

ПОКАЗАТЕЉИ ТУРИСТИЧКЕ РАЗВИЈЕНОСТИ БАЊСКИХ МЕСТА У СРБИЈИ

Марија Белиј*¹, Јасмина Милосављевић*, Јелена Белиј, Кристина Перак**

*Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд

**Туристичка организација Србије

Извод: Туризам у бањама Србије има дугу традицију. За његово унапређење потребно је анализирати низ елемената савременог живота и промене тражње на туристичком тржишту, са посебним освртом на здравље људи. У овом раду анализирани су показатељи туристичке развијености бањских места у Србији (дужина боравка, коефицијент функционалности, искоришћеност капацитета и интензитет туристичког промета), за пописне године у периоду од 1981.-2011. године. Циљ рада је да се упореде промене и евентуално укаже на узроке нумеричких промена показатеља туристичке развијености. Резултати показују велике осцилације у промету туриста, смањење броја лежајева, као и генерални тренд смањења дужине боравка у бањама. Нова искуства и нови третмани захтевају промену традиционалног схватања бања као места здравственог туризма у дестинације на којима су развијени други, специфични облици туризма.

Кључне речи: Показатељи туристичке развијености, туризам, бање, Србија

Предат: 23. јун 2014; *прихваћен:* 20. децембар 2014.

Увод

Туризам у бањама Србије заснован је на дугој и богатој традицији, која датира од друге половине 19. века. Први подаци о туристичком промету у Србији забележени су 1869. године у Врњачкој Бањи, а нешто касније се помиње и Сокобања (1893.) (Јовичић, 2008).

Крајем 19. и почетком 20. века од бројних „народних бања“ израстају праве бање, чије су воде медицински испитане и које су хигијенски уређене. Тада су се од осталих издвојиле Врњачка Бања, Сокобања и Бања Ковиљача, затим Буковичка Бања, Рибарска Бања и Врањска Бања. О њима се старала држава и за време сезоне, у трајању од два до три месеца, одређивала је најбоље лекаре - „окружне физикусе“ да се брину о посетиоцима (Мађејка, 2003).

¹ Контакт адреса: marija.belij@gmail.com

У Србији се бањски туризам² интензивно почео развијати након Првог светског рата, са најбољим резултатима оствареним између 1935. и 1940. године (Станковић, Јовановић, 2006). Након застоја у Другом светском рату, бањски туризам је нагло оживео, подстакнут државном социјалном политиком, па су 1960. године бање законом добиле статус природних лечилишта. Брзо се повећавао и број бања које су пружале и здравствене и туристичке услуге, а оскудна материјална туристичка база хотелских и лечилишних објеката компензована је смештајем у приватним домаћинствима који је дуго времена учествовао и до 75% у укупним бањским капацитетима (Јовичић, 2008). Просперитет бањског туризма прекинула су ратна догађања на територији бивше Југославије почев од 1991. године. Пад туристичког промета трајао је до 2002. године, када се запажају извесна побољшања (Станковић, 2005). Бањски туризам Србије карактерише изразита доминација промета домаћих гостију, док је учешће иностране клијентеле на веома ниском нивоу и има маргиналан карактер. Могућности развоја бањског туризма у Србији знатно су веће од садашњег нивоа стручности запослених, садржаја и дужине боравка, обима туристичке пропаганде, стања изграђености и опремљености здравствених установа, туристичко-угоститељских објеката, инфраструктуре, квалитета услуге и других показатеља (Станковић, 2009).

Данас се улога бања значајно променила, пре свега у основним разлозима (мотивима) људи који их посећују. Бање се сматрају местима која нуде терапеутске услуге углавном засноване на примени термалне и/или минералне воде. Ове услуге спроводи квалификовано особље у професионалном, опремљеном објекту и у пријатној опуштајућој атмосфери (Cohen & Bodeker, 2008). Да би опстале у новонасталим условима пооштрене конкуренције, бање су морале обогатити асортиман пружања услуга и поред лечилишне развијати и туристичко- рекреативну функцију. Оваква развојна оријентација захтевала је модернизацију и проширивање медицинских капацитета, као и изградњу туристичко - угоститељских објеката и неопходне пратеће инфраструктуре. У савременом бањском туризму све је више захтева за wellness програмима, који постају део туристичког производа са све јаснијим профилима и различитостима у односу на изворно значење здравственог туризма у бањама.

Wellness у већини случајева означава здраву равнотежу између духа и тела која доводи до свеопштег осећања добробити (Smith & Kelly, 2006; Mueller & Kaufmann, 2001; Kelly & Smith, 2009; Millar, Hull, 1997; Myers, Sweeney & Witmer, 2000; Steiner & Reisinger, 2006; Smith & Puckzo,

² „Народне бање“ су локалитети са термоминералним изворима, који имају традицију сталног или повременог коришћења која се заснива на народном предању о лековитости њихове воде (Тошић и Невенић, 2006).

2008). Овај појам се користи у контексту алтернативне медицине од када је Халберт Дан педесетих година прошлог века почео да говори о високом степену здравља (wellness). National Wellness Institute дефинише wellness као активан процес кроз који људи постају свесни и доносе одлуке ка успешнијем постојању (Белиј, 2014).

Имајући у виду различитост мотива, активности и циљева гостију који посећују бање, будући да једни долазе ради wellness-а, а други ради рехабилитације и лечења уз неопходан медицински надзор, у савременим бањама се здравствени туристички производ стандардно дели на медицински и wellness.

Ранија истраживања на тему показатеља развијености туризма у бањама Србије

Ранија истраживања показатеља развијености туризма у овом раду су груписана на општа истраживања и она која се конкретно односе на бање у Србији. Општа истраживања су она која се односе на коефицијент функционалности, искоришћеност капацитета и интензитет туристичког промета. Ови комплексни показатељи се рачунају узимањем у обзир статистичких података које евидентира Републички завод за статистику (број туриста, ноћења, лежаја, становника).

Радови који су до сада третирали проблематику развијености туризма у бањама Србије су се односили на анализе промета туриста, број лежаја, просечну дужину боравка (Марковић, 1980; Јаћимовић, Манојловић, 1992; Јовичић, 1974; 1995; Марић, 2000; Маћејка, 2003; Станковић, 1995; 2013; Павловић, 2008; Бојовић и Плавша, 2010). У овом раду су анализирани комплексни показатељи туристичке развијености бања у Србији, што до сада у научној литератури није обрађивано.

Методологија истраживања

С обзиром на карактер података, истраживање у овом раду је и квалитативно и квантитативно. Извор података је секундарни (коришћени су подаци Републичког завода за статистику) (Марушић, 1983). У раду је анализирано 14 бања, за које су били доступни подаци РЗС-а, за четири пописне године (1981., 1991., 2002. и 2011.).

Као једна од метода коришћена је корелација, врста анализе заснована на мерењу варијабли у статистичком смислу. Једноставне математичке једначине изражавају суштину односа између зависно променљиве величине (коефицијент функционалности, искоришћеност капацитета и интензитет туристичког промета) и једне или више независно променљивих (број туриста, ноћења, лежаја, становника).

Подаци који се у оквиру статистичке методе сакупљају исказују одређена својства (квалитете) у одређеној количини (квантитет), у одређеном времену (хронолошки) и на одређеном простору (географски). Од прикупљених података образована је динамичка серија, којом су описана различита стања у различитим временским моментима на одређеном простору. Подаци се анализирају да би се открила структура, утицаји чинилаца и динамика појава (процеса). Компаративном методом су утврђене сличности и разлике међу показатељима бањског туризма у Србији у различитим пописним годинама, да би се утврдили узрочно-последични односи.

Дужина боравка представља однос броја ноћења и броја туриста. Коефицијент функционалности је однос броја лежаја и броја локалног становништва. Коефицијент искоришћености капацитета представља корисну и значајну меру туристичке статистике помоћу које се прати искоришћеност смештајних капацитета (Вукоњић и Чавлек, 2001). То је релативни показатељ који се темељи на поређењу двеју координираних величина, броја ноћења и броја лежајева и говори о рентабилности пословања смештајних објеката ($P > 60\%$ - рентабилно пословање; $P 40-60\%$ - на граници рентабилности; $P < 40\%$ - не рентабилно пословање). Интензитет туристичког промета (функционалности) је величина туристичког промета који се остварује у неком туристичком месту, региону као и туристички промет који се везује за одређени временски период. Може се мерити у односу на простор, на број локалног становништва и на величину смештајних капацитета (Бакић и Николић, 1996).

Дужина боравка = Број ноћења/Број туриста

Коефицијент функционалности = $\frac{\text{број лежаја}}{\text{број становника}} \times 100$

Искоришћеност капацитета = $\frac{\text{остварен број ноћења}}{\text{расположиви број лежаја}} \times \frac{100}{365}$

Интензитет функционалности = $\frac{\text{број туриста}}{\text{број становника}} \times 100$

Резултати и дискусија

За већину бања Србије карактеристичне су велике годишње осцилације туристичког промета. Само неколико бања има шире туристичко, углавном републичко тржиште, и у зависности од тога нешто већи број посетилаца и њихових ноћења.

У анализираним пописним годинама евидентан је тренд смањења броја лежаја услед власничке трансформације и преласка смештајних капацитета у различите облике приватне својине. Обим смештајних капацитета бањских места Србије у 2002. години значајно је опао у односу на 1981. годину, а нарочито у поређењу са 1988. годином (када је постигнут максимум према подацима статистике туризма). То је последица изузетно неповољних политичких и друштвено-економских односа (интерес друштвено-политичке заједнице, финансијске могућности, статистичко утврђивање броја лежаја) (Мађејка, 2003).

Табела 1. – Показатељи туристичке развијености у бањама Србије према подацима из 1981. године

Бања	Број ст.	Број туриста	Број ноћења	Број лежаја	Дужина боравка (дан)	Коефици. функц. (%)	Искор. капац. (%)	Интен. функц. (%)
Буковичка	1930	35700	200584	1241	5,6	64,3	44,3	1849,7
Богутовачка	891	6300	60814	663	9,6	74,4	25,1	707,0
Врњачка	9699	157600	1325540	9158	8,4	94,4	39,6	1624,9
Врдник	3612	/	/	/	/	/	/	/
Врањска	5004	14400	80787	704	5,6	14,1	31,4	287,7
Врујци	2070	7200	50011	988	6,9	47,7	13,9	347,8
Гамзиградска	1080	5000	46364	611	9,3	56,6	20,8	462,9
Горња Трепча	737	15500	233236	3372	15,0	457,5	18,9	2103,1
Ковиљача	5478	27800	131103	2461	4,7	44,9	14,6	507,4
Матарушка	2132	32700	258382	3364	7,9	157,8	21,0	1533,7
Нишка	3854	32200	467725	8231	14,5	213,6	15,6	835,4
Пролом	200	10000	112557	1181	11,2	590,5	26,1	5000
Сокобања	7204	55500	576071	8908	10,4	123,6	17,7	770,4
Сијаринска	582	11700	126893	2070	10,8	355,7	16,8	2010,3

Извор: *** Статистички годишњак (1981). Београд: Републички завод за статистику; ***(2003). Упоредни преглед броја становника 1948-2002. У Попис становника, домаћинстава и станова у 2002. години (свеска 9). Београд: Републички завод за статистику;

Према добијеним подацима у табели 1. за 1981. године, највећа дужина боравка је забележена у бањи Горња Трепча (15,04 дана), док је коефицијент функционалности највећи у Пролом бањи (590,50), која уједно има и најмањи број становника (200) од посматраних бања. Искоришћеност капацитета је била најбоља у Буковичкој бањи (44,3%), а интензитет функционалности је убедљиво највећи у Пролом бањи што је последица велике диспропорције између броја становника и броја туриста. Подаци за бању Врдник за 1981. годину не постоје, јер тада званична статистика није бележила промет и ноћења туриста у овој бањи.

Табела 2. – Показатељи туристичке развијености у бањама Србије према подацима из 1991. године

Бања	Број ст.	Број туриста	Број ноћења	Број лежаја	Дужина боравка (дан)	Коефициј. функц. (%)	Искор. капац. (%)	Интен. функц. (%)
Буковичка	1933	26821	131057	1150	4,9	59,5	31,2	1387,5
Богутовачка	687	4950	41276	896	8,3	130,4	12,6	720,5
Врњачка	9812	104345	665741	8217	6,4	83,7	22,2	10,6
Врдник	3495	8389	48183	314	5,7	9,0	42,0	240,0
Врањска	5779	6801	49528	509	7,3	8,8	26,6	117,6
Врујци	1774	5005	33059	818	6,6	46,1	11,1	282,1
Гамзиградска	961	7697	81787	813	10,6	84,6	27,6	800,9
Горња Трепча	641	7459	93486	2390	12,5	372,8	10,7	1163,6
Ковиљача	5516	22963	134624	2873	5,9	52,1	12,8	416,2
Матарушка	2262	24007	142363	2478	5,9	109,5	15,7	1061,3
Нишка	4179	25690	199402	7841	7,8	187,6	7,0	614,7
Пролом	92	11227	112858	1037	10,0	1.127,2	29,8	12203,2
Сокобања	8439	45316	367479	6492	8,1	76,9	15,5	536,9
Сијаринска	530	3894	36900	2067	9,5	390,0	4,9	734,7

Извор: *** Статистички годишњак (1991). Београд: Републички завод за статистику; ***(2003). Упоредни преглед броја становника 1948-2002. У Попис становника, домаћинства и станова у 2002. години (свеска 9). Београд: Републички завод за статистику;

Анализирањем података из табеле 2. видимо да је дужина боравка туриста у бањама 1991. године била највећа у бањи Горња Трепча, што је резултат наглашене пропаганде и публицитета у штампи током осамдесетих година прошлог века (Станковић, 2009). Коефицијент функционалности у посматраној години највиши је у Пролом бањи (1127,2), што се може објаснити великим бројем смештајних капацитета у односу на укупан број становника поменуте бање.

Осамдесетих година прошлог века у Пролом Бањи је било више од 1.800 лежаја у приватним домаћинствима (Станковић, 2009). Искоришћеност капацитета у овој години је била највећа у бањи Врдник (42,0%), док је интензитет функционалности био највећи у Пролом бањи (12203,2).

Табела 3. – Показатељи туристичке развијености у бањама Србије према подацима из 2002. године

Бања	Број ст.	Број туриста	Број ноћења	Број лежаја	Дужина боравка (дан)	Коефиц. функц. (%)	Искор. капац. (%)	Интен. функц. (%)
Буковичка	2246	26065	116918	977	4,5	43,5	32,8	1160,5
Богутовачка	547	3782	29388	464	7,8	84,8	17,3	691,4
Врњачка	9877	96185	445548	5522	4,6	55,9	22,1	973,8
Врдник	3704	7314	41470	261	5,6	7,0	43,5	197,5
Врањска	5882	7368	35493	438	4,8	7,4	22,2	125,2
Врујци	1850	8366	48147	4926	5,7	266,2	2,7	2044,9
Гамзиградска	945	3789	56412	834	14,8	88,2	18,5	400,9
Горња Трепча	618	6586	74330	5569	11,2	901,1	3,6	1065,6
Ковиљача	6340	22476	143496	1540	6,4	242,9	25,5	354,5
Матарушка	2732	12150	82767	1122	6,8	41,1	20,2	444,7
Нишка	4437	27954	169721	1537	6,1	34,6	30,2	630,0
Пролом	111	12376	100522	920	8,1	828,8	29,9	11149
Сокобања	8407	59999	363854	2483	6,1	29,5	40,1	713,6
Сијаринска	568	6981	55934	1938	8,0	3,4	7,9	1229,0

Извор: *** Статистички годишњак (2002). Београд: Републички завод за статистику; ***(2003). Упоредни преглед броја становника 1948-2002. У Попис становника, домаћинства и станова у 2002. години (свеска 9). Београд: Републички завод за статистику;

У 2002. години долази до општег смањења вредности посматраних параметара у односу на ранији период (табела 3). Међутим, када се посматрају појединачне вредности, уочава се да је највиша вредност дужине боравка била у Гамзиградској бањи. Коефицијент функционалности био је највиши у бањи Горња Трепча, док је искоришћеност капацитета била највећа у бањи Врдник (43,5%), а за њом следи Сокобања са 40,1%. Горња Трепча се налази међу бањским местима у Србији са највећим бројем лежајева (5569, док је у Врњачкој бањи било 5522), од којих је највећи број у домаћинствима (Павловић, 2008). Интензитет функционалности био је највиши у Пролом бањи. Оно што је карактеристично је то да се водеће позиције

међу бањама, када се посматрају параметри искоришћеност капацитета и интензитет функционалности, поклапају за 1991. и 2002. годину (Буковичка бања и Пролом бања).

Табела 4. – Показатељи туристичке развијености у бањама Србије према подацима из 2011. године

Бања	Број ст.	Број туриста	Број ноћења	Број лежаја	Дужина боравка (дан)	Коефици. функц. (%)	Искор. капац. (%)	Интен. функц. (%)
Буковичка	2151	22802	59569	937	2,6	43,6	17,4	1060
Богутовачка	443	2262	18199	450	8,0	101,5	11,1	510,6
Врњачка	10004	152603	579041	6144	3,8	61,4	25,8	1525,4
Врдник	2997	7424	53996	261	7,3	8,7	56,7	247,7
Врањска	5332	5628	41311	311	7,3	5,8	36,4	105,5
Врујци	1546	11372	46215	1416	4,1	91,6	8,9	735,5
Гамзиградска	680	5753	71630	400	12,4	58,8	49,1	846
Горња Трепча	546	9762	110665	2605	11,3	47,7	11,6	1787,9
Ковиљача	5012	21693	217476	1280	10,0	25,5	46,5	432,8
Матарушка	2691	7138	74263	973	10,4	36,1	20,9	265,2
Нишка	4180	21614	198606	2205	9,2	52,7	24,7	517
Пролом	123	15986	67066	1162	4,2	944,7	15,8	12996,7
Сокобања	7972	53402	325207	14137	6,1	177,3	6,3	669,8
Сијаринска	355	6372	58558	652	9,2	183,6	24,6	1794,9

Извор: *** (2011). Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011 (први резултати). Београд: Републички завод за статистику; *** (2011). Туристички промет у Републици Србији – децембар 2011. У Саопштења – статистика угоститељства и туризма (број 21). Београд: Републички завод за статистику. Непубликовани подаци из архиве Републичког завода за статистику.

Анализом приказаних података из 2011. године, може се закључити да је дошло до драстичних промена у појединим бањама у односу на раније посматране периоде (табела 4). Међутим, Гамзиградска бања је задржала водећу улогу када је дужина боравка туриста у питању (12,4 дана), захваљујући Заводу за превенцију, лечење и рехабилитацију болести периферних крвних судова и вибрационе болести. Здравствено-лечилишна функција Гамзиградске Бање је најстарија и најзначајнија, што потврђује однос броја туриста и ноћења, који указује на дуг боравак ради лечења, јер у бањи постоји само специјална болница и ту заправо нема туризма у правом смислу речи. Коефицијент функционалности био је највиши у Пролом бањи (944,7), као и интензитет функционалности

(12996,7), док је искоришћеност капацитета била највећа у Врднику (56,7%). Висок интензитет функционалности имају и Сијаринска бања, Горња Трепча и Врњачка бања.

Када се изанализира даље број туриста и број домицилног становништва, може се закључити да Сијаринска бања и Горња Трепча имају високу вредност овог коефицијента захваљујући малом броју становника, док Врњачка Бања значајну вредност овог коефицијента дугује великом броју туриста на годишњем нивоу, што условљава далеко позитивније ефекте. Код Врњачке Бање просечна дужина боравка опада од 1981. до 2011. године, јер поред лечилишне функције развија и друге облике туризма (излетнички, културно-манifestациони, конгресни), који условљавају краћи боравак. Овај тренд опадања просечне дужине боравка присутан је готово у свим бањама Србије, што је последица више разлога који прате генерално стање у туризму наше земље од друге половине 80-тих година двадесетог века до данас (промене у начину финансирања и субвенционисања боравка у бањама, пад куповне моћи, промене у структури власништва смештајних капацитета и пораст цена, отварање нових објеката виших категорија који су теже доступни широкој популацији, поготово пензионерима).

Закључак

Бањски туризам у Србији био је у успону све до 1990-их година, када је нагло прекинут услед ратних догађања на простору бивше Југославије. За његов константан успон, до ратних дешавања, била је заслужна здравствено-лечилишна функција којом се бање у Србији одликују. Опадање туристичког промета у бањама било је видљиво све до 2002. године, када се запажа његов опоравак и поновно оживљавање овог вида туризма међу туристичким кретањима становништва Србије.

Међутим, како се поред здравствено-лечилишне функције бања, која условљава дужи боравак туриста, у новије време развијају и други видови туризма, то се дужина боравка у овим туристичким местима смањује. Управо из тог разлога туристи су вољни да предузимају више краћих путовања током године, што се поклапа са туристичким трендовима у свету.

Према основним показатељима туристичке развијености (број туриста, број ноћења, број лежајева) бањских места лидерску позицију заузима Врњачка бања чему доприноси осавремењавање здравствено-лечилишне функције, отварање spa i wellness центра, као и промоција других видова туризма које ова бања има у својој туристичкој понуди. Међутим, анализом комплексних показатеља добијају се другачији резул-

тати, који не приказују реално стање у бањском туризму Србије, већ су резултат бројних нелогичности и неразвијености на терену. На основу урађеног истраживања може се закључити да већина бања у Србији послује не рентабилно, да дужина боравка у бањама опада што се поклапа са туристичким трендовима у свету. Током осамдесетих и деведесетих година високе вредности анализираних показатеља имале су и Пролом бања и бања Горња Тречка, што је више резултат несразмерних односа чиниоца ових показатеља него туристичке развијености.

Параметри добијени на основу овог истраживања могу послужити за добијање квалитативних оцена, али тек уз познавање реалне ситуације на терену. Осавремењивање садржаја у бањским местима и праћење светских туристичких трендова је услов који креатори туристичке понуде у овим местима морају да испуне како би се туризам развијао сходно потенцијалима који постоје.

Захвалница

Рад представља резултат истраживања на пројектима бр. 176017, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Литература

- Бакић, О. и Николић, М. (1996). *Основе туризма и угоститељства*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белиј, М. (2014). Бање Србије – Између здравственог и wellness туризма. У Зборнику радова “*Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе*“ (стр. 395-400). Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет.
- Бојовић, Г. и Плавша, Ј. (2010). Промет туриста у бањама Копачичке подгорине. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 39, 123-140.
- Јаћимовић, В. и Манојловић, Л. (1992). *Бање, климатска места и рехабилитациони центри Србије*. Београд: Туристички Савез Србије, Туристичка штампа.
- Јовичић, Д. (2008). Стање и перспективе развоја бањског туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 88 (4), 3-18.
- Јовичић, Ж. (1974). Елементи и фактори туристичке сезоне у Врњачкој Бањи. *Зборник радова Географског института ПМФ*, 21.
- Јовичић, Ж. (1995). Туризмолошки аспекти бањских и климатских места СР Југославије. У *Бањска и климатска места Југославије* (стр. 432-438). Београд: Савез инжењера и техничара Србије.

- Марић, С. (2000). Неке особености туристичке понуде Гамзиградске Бање. *Туризам*, 4, 98-99.
- Марковић, Ј. (1980). *Бање Југославије*. Београд: Тристичка штампа.
- Мађејка, М. (2003). *Клима и њен здравствени значај у бањама Србије*. Београд: Српско географско друштво.
- Павловић, С. (2008). Туризам у функцији развоја бање Горња Трепча. *Гласник Српског географског друштва*, 88 (4), 99-108.
- Станковић, С. (1995). Неке особености промета туриста у Врњачкој Бањи. У *Бањска и климатска места Југославије* (стр. 464-472). Београд: Савез инжењера и техничара Србије.
- Станковић, С. (2005). Туристичко-географски аспект бања Србије. У Зборнику радова *Бањски туризам Србије* (стр. 5-26). Лозница: Центар за културу „Вук Караџић“.
- Станковић, С. и Јовановић, В. (2006). Бање Србије и њихов значај за туризам. У Зборнику радова „Планирање уређење заштита, Бањска и климатска места Србије“ (стр. 13-25). Београд: Асоцијација просторних планера Србије, Универзитета у Београду - Географски факултет.
- Станковић, С. (2009). *Бање Србије*. Београд: Завод за уџбенике
- Станковић, С. (2013). *Бања Врдник – Туристичко-географска монографија*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет
- Тошић, Д. и Невенић, М. (2006). Народне бање – потенцијални туристички центри Србије. Зборник радова „Планирање уређење заштита, Бањска и климатска места Србије“ (стр. 247-251). Београд: Асоцијација просторних планера Србије, Универзитета у Београду – Географски факултет.
- Cohen, M., & Bodeker, G. (2008). *Understanding the global spa industry: spa management*. Oxford: Elsevier
- Kelly, C., & Smith, M. (2009). Holistic tourism: Integrating body mind and spirit. In P. Sheldon, & R. Bushell (Ed.), *Wellness tourism: Mind, body, spirit, place* (69–83). New York: Cognizant.
- Marušić, M. (1983). *Istraživanje tržišta*. Zagreb: Informator
- Mikačić, V. (1994). Otočni turizam Hrvatske. *Društvena istraživanja* 12/13 god. 3., br. 4-5, 517-529.
- Mueller, H., & Lanz Kaufmann, E. (2001). Wellness tourism: Market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry. *Journal of Vacation Marketing*, 7 (1), 5-17.
- Millar, J.S., & Hull, C. (1997). Measuring human wellness. *Social Indicators Research*, 40, 147–158.

- Myers, J., Sweeney, T., & Witmer, J. (2000). The wheel of wellness-counseling for wellness: A holistic model for treatment planning. *Journal of Counselling and Development*, 78, 251–266.
- Smith, M., & Kelly, C. (2006). Wellness tourism. *Tourism Recreation Research*, 31 (1), 15-25.
- Smith, M., & Puckzo, L. (2008). *Health and wellness tourism*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Steiner, C.J., & Reisinger, Y. (2006). Ringing the fourfold: A philosophical framework for thinking about wellness tourism. *Tourism Recreation Research*, 31(1), 5–15.
- Vukonić, B., & Čavlek, N. (2001). *Rječnik turizma*. Zagreb: Masmedia

Original scientific article

INDICATORS OF TOURISTIC DEVELOPMENT OF SPA CENTERS OF SERBIA

Marija Belij¹, Jasmina Milosavljević*, Jelena Belij*, Kristina Perak**

* University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade

**Tourist Organization of Serbia

Abstract: Tourism in Serbian Spas has a long ongoing tradition. In order to analyze its improvement, it is mandatory to consider several elements of modern life and new changing trends in demand on touristy market, thoroughly regarding today's overall health of human population. In this very paper indicators of touristic development of Spa centers in Serbia have been analyzed (duration of the stay, index of functionality, the percentage of the occupation of the capacities, and intensity of the touristic turnover) regarding the period of 1981 to 2011. The aim of this paper is to compare changes (trends) and possibly to point to the causes of numerical changes in indicators of touristic development. The results discovered immense oscillations regarding the number of tourists, decrease of bed capacities as well as overall trend in tourists' stay in Spas. New experiences and new trends insist upon changing of traditional standpoint of spas as places of health tourism into destinations with developed other, specific forms of tourism.

Key words: Indicators of touristic development, tourism, spas, Serbia.

Date submitted: 23 June 2014; *Date accepted:* 20 December 2014

Introduction

Serbian spa tourism has a stronghold in long and strong tradition, that dates since second half of 19th century. First data ever recorder regarding Serbian touristic turnover had been in 1869 in Vrnjačka Banja, and a bit later Sokobanja is mentioned (1893.) (Јовичић, 2008).

At the end of 19th and with the beginning of 20th century, from numerous "traditional spas", the very spas are originated. Spas which water had been medically examined and hygienly organized. First ones who stood proudly on their own were Vrnjačka Spa, Sokobanja, Kobiljača spa, some time later Bukovička spa, Ribarska Spa and Vranjska spa. The government was in charge for their well-functioning, and within the peak of the season,

¹ Correspondence to: marija.belij@gmail.com

lasting for two-three months, assigned the spas the ‘local physics’ to take care of visitors (Mahejka, 2003).

In Serbia, not before WWI had spa tourism started to develop intensely², reaching the best scores between 1935-1940 (Станковић и Јовановић, 2006). After the pause in WWII, the spa tourism rocketed, helped by the government social policies, therefore due to that fact in 1960 spas got themselves the status of natural health centers. The number of spas providing health as well as touristic services had increased, and poor capacities of hotel accommodation had been compensated by private households, that over a long run had respectful 75% of overall spa accommodation capacities (Jovičić, 2008).

The prosperity of spa tourism had been interrupted by War at the territory of Ex-Yugoslavia heading off 1991. The decrease in touristic turnover lasted till 2002, when the certain improvements had been noted (Stanković, 2009). The spa tourism of Serbia had been noted by very high turnover figure considering domestic guests, whilst the number of foreigners had been noted on a very low level and even on the margins. The capacities of the development of spa tourism are much stronger than the current level of employees’ expertise; stronger than current offer and length of the stay, even of the touristic propaganda, stronger than the real condition of construction and equipment, infrastructure, quality of the service and other indicators (Stanković, 2009).

Today the roll of spa centers has immensely changed, above all regarding the basic motifs of the visitors. Spas are considered as places that provide therapeutical services mostly based on usage of thermal/mineral water. These services have been provided by well qualified staff in professional, well equipped premises and comfortable and relaxing atmosphere (Cohen & Bodeker, 2008). In order to survive in newly created circumstances of toughened competition, spas had yet another demanding task, which is to enrich the range of services and develop touristic-recreative roll besides health one. Such a task asked for a modernization and building up new medical capacities, as well as building the new touristic premises and the necessary accompanying infrastructure. In the today’s spa tourism there is an increased demand for wellness programs, that are becoming an essential part of touristic service, with ever clear defined and differed profiles comparing the genuine meaning of health tourism in spas.

In majority of cases *wellness* stands for healthy balance between the spirit and the body that leads to overall feeling of wellbeing (Smith & Kelly, 2006; Mueller & Kaufmann, 2001; Kelly & Smith, 2009; Millar, Hull, 1997;

² "Traditional spas" are sites with thermo-mineral springs, which have a tradition of continuous or intermittent use, which is based on the popular legend about the healing of their water (Тошић и Невенић, 2006).

Myers, Sweeney & Witmer, 2000; Steiner & Reisinger, 2006; Smith & Puckzo, 2008). This very idea has been used in the context of alternative medicine since 1950ties, when Halbert Dan started the discussion about the high level of health (wellness). National Wellness Institute defines wellness as an active process during which people are becoming more aware and are making decisions towards more successful being (Belij, 2014).

Taking into consideration the difference of motifs, activities and goals of the guests visiting spas (number of guests are there for wellness, others for rehabilitation and medical treatments with necessary medical care) the health touristic service in contemporary spas has two parts medical and wellness.

Previous research on the issue of indicators of tourism in Serbian spas

Previous research of indicators of tourism in this very paper has been classified on general ones and the ones that specifically relate to spas in Serbia. The general researches are the ones that relate to index of functionality, usage of capacities and intensity of touristic turnover. These complex indicators are calculated by taking statistic data from Republic Statistic Organization into consideration (number of tourists, number of stays, beds, inhabitants).

Paperwork which dealt with issue of development of spa tourism in Serbia were based on number of tourists, number of beds, and average stay analyses (Марковић, 1980; Јаћимовић, Манојловић, 1992; Јовичић, 1974; 1995; Марић, 2000; Мађејка, 2003; Станковић, 1995; 2013; Павловић, 2008; Бојовић и Плавша, 2010). In this very paper complex indicators of spa development in Serbia have been dealt with, which has been the breaking news in the competent literature.

Research methodology

Regarding the data, the research in the paper is qualitative and quantitative. The source of the data is secondary (the data of Republic Statistic Organisation) (Marušić, 1983). The 14 spas, which had available research data of Republic Statistic Organization for 4 inventory years (1981, 1991, 2002, 2011) have been analyzed.

As one of the used methods, correlation has been applied, the specific type of analysis based on measurement of variables statistically. The simple mathematical equations express the essence of the correlation between the dependently changing index (the index of functionality, the usage of the capacities and the intensity of touristic turnover) and one or more independently variables (number of tourists, number of stays, beds, inhabi-

tants). The data that has been collected within the statistic methodology stand for certain characteristics (qualities) in a certain number (quantity), in a specific time (chronologically) and within a specific area (geographically). Out of collected data a dynamic serial has been made, which describes different states in different times and on a different area. Analysis has been made in order to form the structure, factors of influence and dynamic of processes. By comparative method certain similarities and differences between the indicators of spa tourism in Serbia in different inventory years have been defined in order to discover cause and effect relations.

Length of the stay represents the correlation between the number of stays and number of tourists. Functionality index is correlation between the number of beds and the number of local inhabitants. The index of usage of the very capacities defines the useful and significant measure of touristic statistic by which the usage of accommodation capacities has been tracked (Вукоњић и Чавлек, 2001). It stands for a relative indicator that is based on comparing of two coordinated units, the number of stays and the number of beds, and defines accommodation capacities overall turnover. ($P > 60\%$ - positive turnover; $P 40-60\%$ - marginal turnover; $P < 40\%$ - negative turnover). The intensity of touristic turnover (functionality) is the number of touristic turnover made in a certain touristic place, region as well as the touristic turnover that relates to certain time interval. It can be measured regarding premises, number of local inhabitants and the size of accommodating capacities (Bakić & Nikolić, 1966).

Length of stay = number of nights/number of tourists

Functionality Index = $\frac{\text{number of beds}}{\text{Number of inhabitants}} \times 100$

Usage of the capacities = $\frac{\text{number of nights} \times 100}{\text{Available number of beds} \times 365}$

Functionality intensity = $\frac{\text{number of tourists}}{\text{Number of inhabitants}} \times 100$

Results and discussion

For the majority spas in Serbia great annual turbulences of touristic turnover are quite typical. Just few spas are part of wider touristic, mostly state market, and regarding that a bit higher number of visitors and stays.

Within the analysed inventory years certain trend has been noted in decreasing number of beds due to propriety ownership and transformation of

accommodation capacities in different forms of private properties. The scope of accommodation capacities of spas in Serbia in 2002 had evidently decreased in comparison to 1981, and even more comparing 1988 (when it reached its maximum due to statistic tourism data). It has happened as a result of utterly poor political and social-economic relations (the interest of social-political community, financial limits, statistic claim of number of beds, Maćejkica 2003).

Table 1 – *Indicators of touristic spa development in Serbia according to 1981 data*

Spa	Population	Num. of tour.	Num. of overnights	Num. of beds	Length of stay (day)	Coeff. of funct.. (%)	The capacity utiliz. (%)	Funct. intensity (%)
Bukovička	1930	35700	200584	1241	5,6	64,3	44,3	1849,7
Bogutovačka	891	6300	60814	663	9,6	74,4	25,1	707,0
Vrnjačka	9699	157600	1325540	9158	8,4	94,4	39,6	1624,9
Vrdnik	3612	/	/	/	/	/	/	/
Vranjska	5004	14400	80787	704	5,6	14,1	31,4	287,7
Vrujci	2070	7200	50011	988	6,9	47,7	13,9	347,8
Gamzigradska	1080	5000	46364	611	9,3	56,6	20,8	462,9
Gornja Trepča	737	15500	233236	3372	15,0	457,5	18,9	2103,1
Koviljača	5478	27800	131103	2461	4,7	44,9	14,6	507,4
Mataruška	2132	32700	258382	3364	7,9	157,8	21,0	1533,7
Niška	3854	32200	467725	8231	14,5	213,6	15,6	835,4
Prolom	200	10000	112557	1181	11,2	590,5	26,1	5000
Sokobanja	7204	55500	576071	8908	10,4	123,6	17,7	770,4
Sijarinska	582	11700	126893	2070	10,8	355,7	16,8	2010,3

Source: *** Статистички годишњак (1981). Београд: Републички завод за статистику; ***(2003). Упоредни преглед броја становника 1948-2002. У Попис становника, домаћинства и станова у 2002. години (свеска 9). Београд: Републички завод за статистику;

According to data in table 1 for 1981, the longest recorded stay was in Trepča Spa (15,4 days), whilst the highest recorded index of functionality was in Prolom Spa (590, 50) (this spa has the least number of inhabitants of all other spas in this research). The usage of the accommodation capacities was the highest in Bukovička Spa (44,3%), and functionality intensity reached its peak in Prolom Spa, which is a result of huge disproportion between the number of inhabitants and the number of visitors. We miss the data for Vrdnik Spa for 1981, due to lack of written records.

Table 2 – indicators of touristic development in Serbian spas according to 1991 data

Spa	Population	Num. of tour.	Num. of overnights	Num. of beds	Length of stay (day)	Coeff. of funct. (%)	The capacity utiliz. (%)	Funct. intensity (%)
Bukovička	1933	26821	131057	1150	4,9	59,5	31,2	1387,5
Bogutovačka	687	4950	41276	896	8,3	130,4	12,6	720,5
Vrnjačka	9812	104345	665741	8217	6,4	83,7	22,2	10,6
Vrdnik	3495	8389	48183	314	5,7	9,0	42,0	240,0
Vranjska	5779	6801	49528	509	7,3	8,8	26,6	117,6
Vrujci	1774	5005	33059	818	6,6	46,1	11,1	282,1
Gamzigradska	961	7697	81787	813	10,6	84,6	27,6	800,9
Gornja Trepča	641	7459	93486	2390	12,5	372,8	10,7	1163,6
Koviljača	5516	22963	134624	2873	5,9	52,1	12,8	416,2
Mataruška	2262	24007	142363	2478	5,9	109,5	15,7	1061,3
Niška	4179	25690	199402	7841	7,8	187,6	7,0	614,7
Prolom	92	11227	112858	1037	10,0	1.127,2	29,8	12203,2
Sokobanja	8439	45316	367479	6492	8,1	76,9	15,5	536,9
Sijarinska	530	3894	36900	2067	9,5	390,0	4,9	734,7

Source: *** Статистички годишњак (1991). Београд: Републички завод за статистику; ***(2003). Упоредни преглед броја становника 1948-2002. У Попис становника, домаћинства и станова у 2002. години (свеска 9). Београд: Републички завод за статистику;

By analyzing data from table 2, it is evident that the length of visitors' stay in 1991 is the longest in Gornja Trepča spa, which resulted due to powerful advertising and press publicity during 1980ties (Stanković, 2009). In 1991 the functionality index had been the highest in Prolom spa (1127,2), which could be explained by high number of accommodation capacities in relation to overall inhabitants figure. In the 1980ties Prolom spa recorded more than 1800 beds in private households (Stanković, 2009). The usage of the capacities in the indicated period was the highest recorded in Vrdnik spa (42%), whilst the functionality intensity reached its peak in Prolom spa (12203,2).

In 2002 there had been the general decrease in the value of observed parameters comparing the prior period (table 3). However, while individually observed, Gamzigrad Spa recorded the highest length of visitors' stay. The functionality index recorded the highest value in Gornja Trepča spa, whilst the usage of capacities rocketed in Vrdnik Spa (43,5%), following Sokobanja with 40,1%. Among Serbian spas, Gornja Trepča spa has the highest number of beds (5569), Vrnjačka Spa had 5522 (the majority in private households) (Pavlović, 2008). The functionality intensity was the highest in Prolom spa. What seems

to be specific is the very fact that the leading positions among spas, when considering the parameters of usage of capacities and functionality intensity, are matching for 1991 and 2002 (Bukovička and Prolom spa).

Table 3 – *Indicators of touristic development in Serbian spas according to 2002 data*

Spa	Population	Num. of tour.	Num. of overnights	Num. of beds	Length of stay (day)	Coeff. of funct. (%)	The capacity utiliz. (%)	Funct. intensity (%)
Bukovička	2246	26065	116918	977	4,5	43,5	32,8	1160,5
Bogutovačka	547	3782	29388	464	7,8	84,8	17,3	691,4
Vrnjačka	9877	96185	445548	5522	4,6	55,9	22,1	973,8
Vrdnik	3704	7314	41470	261	5,6	7,0	43,5	197,5
Vranjska	5882	7368	35493	438	4,8	7,4	22,2	125,2
Vrujci	1850	8366	48147	4926	5,7	266,2	2,7	2044,9
Gamzigradska	945	3789	56412	834	14,8	88,2	18,5	400,9
Gornja Trepča	618	6586	74330	5569	11,2	901,1	3,6	1065,6
Koviljača	6340	22476	143496	1540	6,4	242,9	25,5	354,5
Mataruška	2732	12150	82767	1122	6,8	41,1	20,2	444,7
Niška	4437	27954	169721	1537	6,1	34,6	30,2	630,0
Prolom	111	12376	100522	920	8,1	828,8	29,9	11149
Sokobanja	8407	59999	363854	2483	6,1	29,5	40,1	713,6
Sijarinska	568	6981	55934	1938	8,0	3,4	7,9	1229,0

Source: *** Статистички годишњак (2002). Београд: Републички завод за статистику; ***(2003). Упоредни преглед броја становника 1948-2002. У Попис становника, домаћинстава и станова у 2002. години (свеска 9). Београд: Републички завод за статистику;

By analyzing data from 2001 it can be concluded that certain drastic changes in certain spas had happened in comparison to earlier periods (table 4). However Gamzigrad spa had kept the leading position when considering the length of stay (12,4), and all due to Center for Prevention, treatment and rehabilitation of peripheral blood vessels and vibrational disease.

The function of Gamzigrad Spa as a health-curement center is the oldest and the most significant one which is confirmed by correlation between the number of tourists and the number of stay. The correlation also indicates on a longer stay due to treatments, because there is a specialized hospital and tourism in the true meaning is absent. The functionality index was the highest marked in Prolom spa (944,7), as well as the functionality intensity (12996,7), whilst the usage of the capacities was highest marked in Vrdnik (56,7%). High level of functionality has been characterized for Sija-

rinska Spa as well, Gornja Trepča and Vrnjačka Spa. Due to further analysis of the number of tourists and the number of local inhabitants, it could be concluded that Sijarinska and Gornja Trepča spa have high value of the very index and they owe it to not high number of inhabitants. Vrnjačka spa on the other hand possess a significant value of this index and all due to increased number of tourists on annual level, which holds onto more positive outcomes. When regarding Vrnjačka Spa, the average length of stay was decreasing from 1981 to 2011, since, besides the function of a health center it develops other forms of tourism that requires shorter stay (holiday tourism, cultural, congress).

Table 4 – Indicators of touristic development in Serbian spas according to 2011 data

Spa	Population	Num. of tour.	Num. of overnights	Num. of beds	Length of stay (day)	Coeff. of funct. (%)	The capacity utiliz.(%)	Funct. intensity (%)
Bukovička	2151	22802	59569	937	2,6	43,6	17,4	1060
Bogutovačka	443	2262	18199	450	8,0	101,5	11,1	510,6
Vrnjačka	10004	152603	579041	6144	3,8	61,4	25,8	1525,4
Vrdnik	2997	7424	53996	261	7,3	8,7	56,7	247,7
Vranjska	5332	5628	41311	311	7,3	5,8	36,4	105,5
Vrujci	1546	11372	46215	1416	4,1	91,6	8,9	735,5
Gamzigradska	680	5753	71630	400	12,4	58,8	49,1	846
Gornja Trepča	546	9762	110665	2605	11,3	47,7	11,6	1787,9
Koviljača	5012	21693	217476	1280	10,0	25,5	46,5	432,8
Mataruška	2691	7138	74263	973	10,4	36,1	20,9	265,2
Niška	4180	21614	198606	2205	9,2	52,7	24,7	517
Prolom	123	15986	67066	1162	4,2	944,7	15,8	12996,7
Sokobanja	7972	53402	325207	14137	6,1	177,3	6,3	669,8
Sijarinska	355	6372	58558	652	9,2	183,6	24,6	1794,9

Source: *** (2011). Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011 (први резултати). Београд: Републички завод за статистику; *** (2011). Туристички промет у Републици Србији – децембар 2011. У Саопштења – статистика угоститељства и туризма (број 21). Београд: Републички завод за статистику. Непубликовани подаци из архиве Републичког завода за статистику.

The decreasing trend of visitors' stay is accompanying factor in all of Serbian spa centers, which comes as a consequence of several reasons that are inseparable part of general state of tourism of Serbia starting from the second half of 1980ties till this very date (such as: the changes in the

financial aspect of stay, incentives within stay, the decreased consumer expenditure, changes in propriety ownership of accommodation capacities and the prices increase, opening of premises of higher ranking in categorization-less available to wider population, especially pensioners).

Conclusion

Spa tourism in Serbia was uprising until 1990ties, when it was abruptly stopped due to war on the ex-Yugoslavia region. For its constant uprising up to that point, the health-treatment function, so widely known for Serbian spas, is to be blamed. The decreasing of tourism turnover in spas was more and more obvious up to 2002, when the improvements were seen and the reviving of this form of tourism in touristic trends of Serbian population. However, as other newer forms of tourism are developed, the length of the stay in such touristic centers is decreasing. Precisely due to this very reason, tourists are willing to uptake more shorter trips over the year, which matches the world's trends.

According to basic indicators of touristic development (the number of tourists, the number of stay, the number of beds) the leading position goes to Vrnjačka spa which contributes the modernization of the health-healing function, opening spa and wellness center, as well as the promotion of other forms of tourism that this resort has in its tourist offer. However, the analyses of complex indicators are obtained different results, which do not show the real situation in the spa tourism in Serbia, but are the result of numerous illogic and lack of the development in the field. Based on the results of the research which is made it can be concluded that most spas in Serbia operates not profitably, that stay in spas decreases which coincides with the tourism trends in the world. During the eighties and nineties high values of the analyzed indicators also had Prolom spa and Spa Gornja Trepča, as a result of disproportionate relationship factors of these indicators than tourism development.

Parameters obtained on the basis of this research can be used to obtain qualitative assessment, but only with the knowledge of the real situation in the field. Modernization of the content in spas and following of world tourism trends is a requirement that the creators of tourism products in this areas must meet in order to develop tourism, in accordance with potentials which already exist.

Acknowledgements

This paper presents the results of research on project No. 176017, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

References (see at page 184)